

UDK 81'373.22:59

Pregledni članak

Primljen 19.01. 2013.

Prihvaćen za tisak 14.03. 2013.

Goran MilićSveučilište Josipa Jurja Strossmayera
Osijek

Pristup zoosemiji u okviru teorije konceptualne metafore i metonimije

U radu se daje pregled načina na koji su se teorijske postavke i konstrukti Teorije konceptualne metafore i metonimije nose sa specifičnim tipom figurativne jezične uporabe unutar fenomena *životinjske metafore*, *zoosemijom*, odnosno uporabom leksema za životinje da bi se referiralo na ljudska bića. Prikazom ovoga tipa ostvarenja kao jednoga od ostvarenja ontološke metafore ČOVJEK JE ŽIVOTINJA i time plodnog tla kako za teorijske rasprave o prirodi ovih dvaju kognitivnih mehanizama, tako i za opis izgradnje figurativnog značenja sa specifičnim pragmatičkim učinkom, ukazuje se i na prednosti i načine korištenja niza teorijskih konstrukata predloženih unutar teorije (*kulturnih modela*, *primarnih metafora*, (lancima) *metonimija* na raznim razinama specifičnosti i višestruke funkcije (Barcelona 2005) te *glavnoga značenjskog žarišta* (Kövecses 2003) i uključivanje za motivirani opis fenomena.

Ključne riječi: zoonim; konceptualna metafora; konceptualna metonimija; kulturni model; veliki lanac bića; primarna metafora; glavno značenjsko žarište.

1. Uvod

U ovom radu bavit ćemo se analizom metaforičkih jezičnih izraza tipa *X (čovjek) je Y (životinja)*, odnosno analizom i usporedbom prirode fenomena *zoosemije*¹ koju

¹ Na temelju ovoga termina (eng. *zoosemy*), koji usvaja i krug poljskih lingvista sa sveučilišta u Rzeszówu usmjerenih ka dijakronijskim jezičnim istraživanjima (Kiełtyka i Kleparski 2005a, b; Czapiga i Kleparski 2007; Kiełtyka 2005), koristit ćemo za pojedinačna ostvarenja ovoga fenomena, dakle za slučajeve tradicionalno shvaćene kao metaforičke ekstenzije leksema za životinje (na čovjeka), termin *zoosemi*. Tako taj pojam razlikujemo od pojma *zoonima* kao *imena* životinje s ono-

Rayevska (1979: 165) definira kao “nicknaming from animals which means that names of animals are often used to denote human qualities” prvenstveno sa stajališta temeljnih postavki i suvremene spoznaje teorije konceptualne metafore i metonimije (te pristupa unutar kognitivne lingvistike kao šire paradigme) koja se suprotstavila nizu postavki tradicionalnih pristupa metafori u skladu s novousvojenim filozofskim stavovima o odnosu jezika, tijela, uma i stvarnosti. Zoosemi, osobito oni vezani uz domaće životinje, pokazali su se produktivnim komunikacijskim i kulturnim ‘instrumentima’ koji nizu svojih vidova zahtijevaju potpuniju analizu. U ovome pregledu ustvrdit ćemo da se kognitivnolingvistički pristup pokazao prikladnijim i plodnijim instrumentom za sadržajni i potpuniji opis brojnih dimenzija vezanih uz ovaj fenomen, koji su formalni pristupi zaobilazili ili s njima nisu adekvatno izlazili na kraj zanemarujući čimbenike koje ističe kognitivna lingvistika, prije svega neraskidivu povezanost jezika (kao semiotičkog sustava), ljudskih kognitivnih sposobnosti, tjelesnog ustroja i iskustva te kulture određene jezične zajednice.

Upravo će se u pregledom tretmana i položaja fenomena zoosemije u odnosu na temeljne teorijske postavke i fokuse teorijskog i metodološkog mišljenja interesa u odnosu na čimbenike koji određuju i utječu na njihovu uporabu te izgradnju značenja i pragmatički učinak njihove uporabe u uz razmatranje potreba i mogućnosti proširenja interakcijom s dodatnim prikladnim teorijskim konstruktima i pravcima interesa te teorijskim i metodološkim proširivanjem aparata teorije konceptualne metafore i metonimije.

2. Rani pristupi - zoosemija u metafori velikoga lanca

Bavljenje zoosemima u začecima teorije konceptualne metafore uvelike je bilo u skladu s temeljnim smjernicama nove teorije o metafori kao prvenstveno spoznajnoj pojavi koja svoj odraz nalazi i u jezičnim izrazima kao svojim ostvarenjima. Naglasak na sustavnost uočenu u svakodnevnim jezičnim izrazima i njihovo pripri-

mastičkog stajališta (npr. *Žujka*, *Šarena*, *Bilka* za kravu), pri čemu Brozović Rončević i Čilaš Šimpraga (2008) jasno razlikuju, i zagovaraju razliku između *imena*, u gornjem shvaćanju te *naziva* za životinju na apelativnoj razini (npr. *krava*, *mačka*, *pas*). Ipak, niz hrvatskih autora zainteresiranih za uporabu naziva za životinje u (mahom kontrastivnoj) frazeologiji (Ljubičić 1994; Pintarić 1996; Ribarova i Vidović Bolt 2005) često se služi pojmom *zoonim* u potonjem smislu. Mi ćemo pod *zoosemom*, dakle, podrazumijevati uporabu naziva za životinju u njezinu metaforičkom značenju te za referiranje na ljudska bića, a inače se mahom, kako ekvivalentom termina *naziv* koristiti izrazom *leksem* (za životinju) te konceptima koji se za nj vežu, iz teorijskih razloga glede problema koji će se nametnuti.

sivanje sustavnim preslikavanjima formuliranima na različitim razinama specifičnosti, uvelike je izostao u slučaju zoonima, odnosno glede prototipnih konstrukcije jezičnih ostvarenja tipa *X je Y* u kojima se zoonimi (također) ostvaruju.² Lakoff i Turner (1989) tako analiziraju izraze tipa *Čovjek je životinja* s dvama ciljevima.

Kao prvo, analizom klasičnog primjera *Achilles is a lion* Lakoff i Turner (1989) tvrde da je konceptualizacija ljudskih osobina i ponašanja rezultat dviju metafora, konvencionalnih slučajeva metafore velikog lanca koje idu u suprotnim pravcima i poništavaju jedna drugu te omogućuju ekvivalent *Achilles is courageous* pripisujući metaforičku shemu koju priziva riječ *lion* već spomenutoj metafori ŽIVOTINJE SU LJUDI koja odražava konvencionalnu procjenu određenog vida ponašanja lava na temelju onog što se smatra hrabrim ponašanjem čovjeka. Sam izraz *Achilles is a lion* koristi preslikavanje LJUDI SU ŽIVOTINJE.

Nadalje, žele nadalje demonstrirati djelovanje i učinke mehanizama generičke metafore velikog lanca na tim izrazima kao ostvarenjima metaforičkih shema isticanjem uobičajenosti konceptualiziranja životinjskog ponašanja na temelju ljudskih karakteristika i nude sljedeće propozicije koje čine sheme za životinje (Lakoff i Turner 1989: 194):

- (1) *Lions are courageous and noble.*
Foxes are clever.
Dogs are loyal, dependable and dependent.
Cats are fickle and independent.
Wolves are cruel and murderous
Gorillas are aggressive and violent.

te ističu da govornici ni ne primjećuju da su te karakterizacije instinktivnog ponašanja životinje na temelju ljudskih osobina metaforičke, tj. jezična ostvarenja ontološke konceptualne metafore ŽIVOTINJE SU LJUDI.

Potonju Lakoff i Turner (ibid.) promatraju kao dio *metafore velikog lanca* (eng. *the Great Chain metaphor*), metaforičkog sustava kojega čine četiri komponente od kojih svaka može postojati zasebno, ali po Lakoffu i Turneru (1989) najčešće djeluju zajedno: kulturni model „velikog lanca“ bića, pučka teorija o prirodi stvari, ge-

² Korpusnim istraživanjem Cameron (2003) tvrdi da je kanonički tip metaforičkih ostvarenja u obliku *X je Y* koji je stoljećima služio kao temeljni oblik za promišljanje fenomena metafore u biti vrlo rijedak u svakodnevnom govoru. Pod zoonimnom uporabom, osim slučajeva metaforičkih ekstenzija naziva za životinje i gore navedenih konstrukcija u kojima je *y* metaforički prijenosnik, smatramo i invektivne uporabe naziva za životinje poput *(You) chicken! You (old) goat! Silly cow! Prase jedno! Konju jedan!* i sl. (v. Radić i Halupka Rešetar 2003).

nerička metafora GENERIČNO JE SPECIFIČNO te komunikacijska maksima kvantitete (Grice 1975). Temelj sustava čini spomenuti uvelike nesvjesni kulturni model³ po kojem oblici postojanja organizirani su u hijerarhiju na temelju odlika koje posjeduju te ih povezuju. Entiteti na svakoj višoj razini posjeduju sve odlike bića na nižoj razini te dodatnu odliku koja ih određuje i osigurava im višu poziciju u lancu. Čovjek uz sve navedene atribute posjeduje i odliku racionalnog mišljenja, koja ga uz moralne i estetske odlike određuje i smješta na vrh „osnovnog velikog lanca“. Navedena hijerarhija poslužila je kao temelj za objašnjenje istaknutog pragmatičkog učinka zoosemne uporabe - često derogativnog učinka, koji se pripisuje spuštanju referenta razinu niže njegovom usporedbom sa životinjom uspostavljanjem ontološkoga preslikavanja.

Oba ova procesa dio su ljudskog nastojanja da shvate svijet oko sebe i sebe same. Konceptualna metafora ŽIVOTINJE SU LJUDI odražava ljudsku potrebu za personalizacijom/antropomorfizacijom, tj. tumačenjem svijeta svodenjem na ljudsku razinu.

Zanimljiviji dio ovog procesa Lakoff i Turner (ibid.) vide u tumačenju ljudskog karaktera na temelju instinktivne osobine. Primjećuju da se pri preslikavanju ‘hrabrosti’ (tj. onoga instinktivnog ponašanja koje *smatramo* hrabrošću) na lava, održava odnos lavove ‘osobine’ i prirode njegovog instinkta. Po našem neznanstvenom shvaćanju, životinje ne mogu kontrolirati svoj instinkt, što nam omogućava da im promatranjem (i procjenom) ponašanja pripišemo određenu odliku koja na temelju spomenute pučke teorije o prirodi stvari može prerasti u njegovu *definirajuću odliku* (engl. *quintessential property*). Ta se veza između životinje i stalnosti (engl. *rigidity*) njezinog ponašanja u shemi za životinju preslikava na odnos čovjeka i njegove definirajuće odlike u shemi za čovjeka. Definirajuća odlika dio je strukture na generičkoj razini koju metafora velikog lanca kao generička metafora inherentno sadrži i čuva. Središte interesa Lakoffa i Turnera (ibid.) bilo je na dokazivanju djelovanja hipoteze o nepromjenjivosti (engl. *invariance hypothesis*) (Lakoff 1993) kao najranijeg ograničenja na metaforička preslikavanja. Njegovo je formuliranje kao strukturnoga ograničenja koje opravdava uočenu djelomičnost inače sustavnih preslikavanja, uz opisivanje motivacije za njihovo formiranje bila ključna teorijska

³ Autori ga ističu kao tipičan za zapadno društvo, tj. židovsko-kršćansku tradiciju i potječe iz Biblije, no na temelju moglo bi ga se smatrati univerzalnim (Kövecses 2002: 126). Hijerarhijski ustroj velikog lanca čini ga (pučkom) *taksonomijom*. Budući da su konceptualne kategorije (i) taksonomski ustrojene, moglo bi se hijerarhijsko strukturiranje nazvati kognitivnom univerzalijom, pa ne čudi njegova rasprostranjenost.

potreba novoga pristupa. Važnosti i prirodi te tretmanu obaju čimbenika vratit ćemo se u nekoliko navrata i svrha u ostatku rada.

Posljedice prijedloga Lakoffa i Turnera za daljnje tretmane bile su nemjerljive te su odredile pravce i smjernice promatranja cjelokupnoga fenomena *životinjske metafore*, postavši temeljno i gotovo nezaobilazno polazište za daljnje studije u paradigmi (Martsa 2003; Fernandez Fontecha i Almudena Catalan 2003; Talebinejad i Dastjerdi 2005; Kleparski 2002; Radić i Halupka Rešetar 2003). Daljnji zajednički nazivnik ovih studija, osim unutarjezične analize (engleskog) i međujezičnih usporedbi i opisu tendencija pripisanih stereotipnih odlika, bio je pristup životinjskoj metafori kao najšire shvaćenom fenomenu koji je pod kapom ontološkog preslikavanja čovjek je životinja i smještanjem u okvir djelovanja sustava metafore velikoga lanca bez pomnoga razdvajao uključivao različite tipove jezičnih ostvarenja koja su uključivala koncepte životinja (i znanje vezano uz njih). Ilustrativan je primjer onaj Kövecsesa (2002: 125) koji predlaže da ontološko preslikavanje LJUDI SU ŽIVOTINJE po Kövecsesu čine (bar) sljedeća specifičnija *potpreslikavanja* tj. konceptualne metafore:

HUMAN BEING IS ANIMAL

OBJECTIONABLE HUMAN BEHAVIOR IS ANIMAL BEHAVIOR

OBJECTIONABLE PEOPLE ARE ANIMALS

DIFFICULT TO HANDLE PEOPLE ARE DOGS

SEXUALLY ATTRACTIVE WOMEN ARE KITTENS

Primjećujemo da kao ostvarenja podmetafore HUMAN BEHAVIOR IS ANIMAL BEHAVIOR u engleskom jeziku mahom navodi izraze s glagolima i pridjevima izvedenima iz naziva životinja:

- (2) a. *She **bitched** about Dan but I knew she was devoted to him.*
- b. *His mother was **catty** and **loud**.*
- c. *Good friends don't **rat** on each other.*

Slične analize formuliranjem potpreslikavanja utemeljenih na stereotipnim, konvencionaliziranim odlikama pripisanima životinji nalazimo i u drugih autora pobornika teorije (Martsa 1997) nerijetko utemeljene i u dijakronijskoj analizi razvoja (Kiełtyka 2005). Uočavanjem niza dimenzija varijacija već u zoosemnoj uporabi kao izoliranom tipu ostvarenja (kojima se vraćamo kasnije), te teorijskim fokusima interesa standardne teorije ne čudi takav fokus i izbor metodologije. Uočava se, međutim, nedovoljan interes za pokušaje bavljenja motivacijskim čimbenicima za izgradnju značenja, odnosno osnovama za izbor istaknutih odlika koje se zoosem-

nom uporabom pripisuju ljudskim referentima te uzrocima njihovih uočenih poklapanja ili varijacija među jezicima i kulturama. Držeći se temeljnih postavaka standardne teorije o jednosmjernosti preslikavanja (od konkretnije prema apstraktnijoj domeni, u svrhu razumijevanja potonje) većina se studija (Martsa 1997; Radić i Halupka Rešetar 2003) korištenjem postavki enciklopedijsko-semantičkoga pristupa značenju o organizaciji znanja o konceptima u konceptualne (pod)domene (Croft 1993) zadovoljava utvrđivanjem općih poddomena znanja o izvorišnoj (ŽIVOTINJA) i ciljnoj domeni (ČOVJEK). Rezultiralo je to utvrđivanjem poddomena VELIČINE, OBLIKA, PONAŠANJA I ODNOSA S LJUDIMA kao najčešćih izvora znanja o konceptu određene životinje koje se (jednosmjerno i izravno) preslikava na, odnosno koristi za konceptualizaciju i referiranje na osobine IZGLEDA, KARAKTERA, INTELEKTA I MORALA⁴ kao ključne poddomene koncepta čovjeka, odnosno pojedinca na kojega se zoonimom referira. Posebno se produktivnom, bar glede kategorije domaćih životinja pokazala poddomena ODNOSA S LJUDIMA. U svojoj analizi zoonima iz te kategorije na temelju međujezične analize engleskih i hrvatskih ostvarenja (Milić 2011) također sam se koristio formulacijama na ovoj razini općenitosti te ponudio relevantna preslikavanja. Posebnu pozornost privukla su nepodudaranja između (evaluacija, odnosno učinaka) uporaba izraza drugih tipova utemeljenih na isticanju dijelova znanja o životinjama, npr. poredbenih frazema *vjeran kao pas/as faithful as a dog* (u konvencionaliziranoj dekontekstualiziranoj uporabi⁵), s (negativnim) aksiološkim učinkom zoosemne uporabe leksema *pas/dog*, kao u (3) a. i b.:

- (3) a. *On each occasion the cake was divided exactly and equally among all those present (this time including me) and there was none left over. When I arrived home very late that night (What a **dog** I felt!) I realised, to my embarrassment, that I had eaten the equivalent of exactly half a cake.*

⁴ Slične teorijske konstrukte, usporedive s poddomenama unutar matrice domena (Croft 1993, v. str. 46) zagovaraju i članovi lingvističke škole iz Rzeszowa (npr. Kieltyka 2005) koji relevantne istaknute odlike u slučaju zoosemije opisuju na temelju isticanja putanje pripisivanja (tipa) određene odlike (npr. DOBI) unutar (i između) jedne ili niza domena, npr. domene FUNKCIJE, VRSTE, PODRIJETLA/DRUŠTVENOG RANGA, KARAKTERA, PONAŠANJA I MORALNOSTI, FIZIČKIH KARAKTERISTIKA I IZGLEDA te DOMENE VRIJEĐANJA (DOMAIN OF ABUSE).

⁵ Međutim, primjeri pokazuju da se ni VJERNOST/ODANOST iz usporedbi ne interpretira nužno kao pozitivna karakteristika pri referiranju na čovjeka te nužno ovisi o subjektivnom stavu govornika: „G. Klar, naš Miha Rabar - prvi pazitelj! Vjeran kao pseto, žustar kao mačka, mudar kao lija - stara zvjerokradica!“ (HNK)

‘Slijepa’ poslušnost ovdje se interpretira negativno, kao lišenost slobodne volje, tj. racionalnog razmišljanja koje je motivirano spuštanjem čovjeka na razinu životinje.

- b. *Ubijte psa! - To je uhoda! Zatucite ga! - Odjekivalo je. A Martin dokle god nije izgubio svijest mirio ih je.* (HNK)

Za potpunije shvaćanje uočenih korelacija, no i nepodudaranja u navedenim preslikavanjima među (pod)domenama, potrebno se, dakle, prvo osvrnuti na razvoj teorije glede još jednoga bitnoga teorijskog konstrukta i mehanizma čijim se uključivanjem u analize na više dimenzija i razina pružila mogućnost motiviranijega opisa izgradnje i leksikalizacije zoosemnoga značenja.

Štoviše, začetke uloge metonimije vidimo već u sastavnicama metafore velikoga lanca, konkretno u pučkoj teoriji prirode stvari koja se pokazuje metonimijskom po prirodi, svođenjem znanja na definirajuću odliku. Slično, razvojem kognitivnolingvističkoga interesa za metonimiju neki autori (Peña Cervel 2001; Ruiz de Mendoza 2001)) preispituju prirodu ovoga preslikavanja te predlažu njezinu rekategorizaciju kao slučaja metonimije SPECIFIČNO UMJESTO GENERIČKOGA. Nadalje, baveći se uvjetima za spajanje koncepata u tzv. *bare equations/analogies* (izrazima tipa *X is Y*) Turner (1991: poglavlje 8) uvelike zamjenjuje maksimu kvantitete važnošću preslikavanja „prirode“, a na nju (tj. na izbor ponašanja koje će se preslikati) utječu brojni čimbenici. Ističući razlike u mehanizmima odgovornima za preslikavanje u slučajevima *wolf te bear*, Turner (1991) uočava moguće razlike među slučajevima s kojima se tadašnji teorijski aparat nije mogao niti nastojao nositi. Tako Turner (1991: 284, bilješka 9) osim postojećeg općenitog ograničenja ističe ulogu konteksta, funkcionalnih uloga atributa kao dodatnih motivirajućih čimbenika za aktivaciju relevantnog značenja: “mapping the nature and behavior motivates mapping its instruments.” No, upliv i profitiranje analize zoosema kao specifičnih ostvarenja glede ovoga pitanja još je dalekosežniji te mu se sada okrećemo.

3. Zoosemi između konceptualne metafore i metonimije

Porastom kognitivnolingvističkoga interesa za ulogu metonimije kao konceptualnog i jezičnoga fenomena⁶ pokazuju i da se ne mogu povući striktno granice između metonimija i metafora, tj. njihovih ostvarenja, niti se ti konstrukti mogu pouzdano i adekvatno definirati čak i oslanjanjem na kriterije ponuđene unutar kognitivnolingvističkih pristupa, npr. onih o preslikavanju između dvaju domena (metafora) ili unutar jedne domene (metonimija). Postojanje prijelaznih slučajeva postavke i nalazi o konceptualnoj prirodi kategorija potvrđuju kontinuum koji seže od doslovnosti, preko metonimije do metafore (Radden 2000) na konceptualnoj razi-

⁶ Za obuhvatniji uvod u problematiku vidi radove u Panther i Radden (1999).

ni.⁷ Izrazi ovoga tipa pokazali su se savršenim primjerom u nekoliko vidova. U slučaju zoosemnihi uporaba, rezultat je bio čak i predlaganje novih tipologija konceptualnih metafora i metonimija.

Glede teorijskih pitanja, isticanjem dviju mogućnosti upotrebe ostvarenja (tzv. *jednokorespondentne*) metafore LJUDI SU ŽIVOTINJE:

- (4) a. *John is a pig.*
b. *The pig is waiting for his check.*

Ruiz de Mendoza i Diez Velasco (2001) (dodatno) oprimjeruju tvrdnje o neadekvatnosti formalnog kriterija kao ključnog kriterija za status jezičnog ostvarenja kao metaforičkog ili metonimijskog. De Mendoza (2000) niječe isključivo referencijalnu funkciju metonimije (usp. *John is a brain*) te ograničenost metaforičkih slučajeva na predikativnu upotrebu. Gornji primjer pokazuje da iako je u referencijalnoj uporabi prikladnija i češća metonimija, ovakva uporaba nije strana ni metaforičkim preslikavanjima.

Upravo potonji argument i teorijska podloga čine slučajeve jednokorespondentnih metafora sličnima metonimijskim preslikavanjima, pošto su po Ruiz de Mendози zasnovane na samo jednom bitnom preslikavanju, budući da preslikavanje od LAVA (kao matrice domena) na ČOVJEKA kao ciljnu matricu domena podrazumijeva ostala preslikavanja zasnovana na poddomenama uz koje se vežu atributi:

Saying that the structural relations between a subdomain and a matrix domain are also mapped only means that an attribute is never mapped in dissociation from the conceptual structure to which it belongs. (Ruiz de Mendoza 2003:112)

Slično kao i Ruiz de Mendoza, Barcelona (2002) primjer *John is a lion* koristi da bi ukazao na probleme s kriterijem *funkcionalnih domena* koji sam predlaže kao moguće rješenje za razgraničenje i razlikovanje ostvarenja kao metaforičkih ili metonimijskih. Barcelona uočava da Johna i lava (po pučkoj taksonomiji) možemo doživljavati kao različite entitete, a opet ih nesumnjivo doživljavamo kao ostvarenja nadređene kategorije ŽIVOG BIĆA (te time potencijalnim slučajevima metonimije), što pokazuje da neku domenu možemo doživljavati/kategorizirati kao različitu

⁷ Radden smatra ovu vrstu preslikavanja korisnom analitičkom kategorijom za razjašnjenje iskustvene osnove metafore te ih u biti poistovjećuje s Gradyjevim *primarnim metaforama* (Radden 2003). Predlaže i četiri osnove za njihov razvoj, tj. uspostavljanje odnosa izvorišne i ciljne domene: 1. zajedničku iskustvenu osnovu (koju dijeli na odnose *korelacije*, *komplementarnosti* i *usporedbe*), 2. implikature 3. strukturu kategorije i 4. kulturne modele. Sve navedene osnove metonimijske su po prirodi, tj. pružaju metonimijsku osnovu metafora.

na temelju opće taksonomije domena, a svejedno mogu (no ne moraju) biti grupirane zajedno unutar funkcionalne iskustvene domene. Razlikovanje ili razgraničenje među domenama je, dakle, stvar *construala*, procesa izgradnje značenja tj. postizanja željenog cilja. Prednost kategorija ŽIVOTINJE upravo je njezino *svjesno* razdvajanje od kategorije čovjeka, što omogućava shvaćanje zoosemnihi uporaba kao metaforičkih.

Iako označen nepouzdanim, kriterij se funkcionalne domene, bar u slučaju kategorije domaćih životinja, kao najproduktivnijeg izvora zoonima, pokazao korisnim za analizu motivacijskih čimbenika izgradnje figurativnih značenja. Milić (2011) koristi klasifikaciju po funkcionalnim kategorijama (Taylor 2002) DOMAĆIH ŽIVOTINJA, PERADI, STOKE (SITNOG I KRUPNOG ZUBA) i TEGLEĆE MARVE na temelju funkcionalnih domena tipičnih za te kategorije (rada, uzgoja radi hrane (mesa, jaja, mlijeka) ili drugih proizvoda)⁸ da bi predložio motivaciju za tendencije u međujezičnim poklapanjima između zoosemnihi uporaba pripadnika takvih kategorija u engleskome jeziku glede gore navedenih poddomena izvorišnoga i ciljnoga koncepta. Uočava se tako, naprimjer, općenita tendencija u oba jezika ka korištenju (određenih članova) kategorija PERADI te STOKE za referiranje na GLUPOST kao u (5–7):

- (5) *Eh, vi glupo, ograničeno, seksualno roblje! Samo mislite na to kako ćete nekoga uhvatiti! **Kvočke!** Postoji i drugi svijet osim vašega.* (HJR)
- (6) *“But why should I get the blame?” Sally cried. “Because you’re the twit.” “And you’re a horrible, selfish **cow** and I hate you! Oh, how I hate you!”* (BNC)
- (7) *Ah! Ti bi se tukla! **Kravo**, nemaš šanse! Ja sam te prerasla, u svemu... Hoćeš se boksati? Maja se nije htjela boksati, htjela je samo svoju dozu i htjela je plakati, i plakala je na koljenima.* (HJR)
- (8) *Najbenavije **tele** moći će ti na najluđi način Hrvatsku vrijeđati, najbesramniji izdajnik moći će svojim prodanim razlozima protiv Hrvatske griješiti; a ti ćeš morati šutiti, jer će ti manjkati umno oružje, ili ćeš svoje neznanje sakriti u prostu viku.* (HNK)

⁸ Milić (ibid) uočava i korisnost za razlikovanjem primarnog iskorištavanja, npr. radi konzumiranja same životinje) i sekundarnoga (uzgoja za produkte), uočavajući veću sklonost upotrebe prvih ka korelacijama s odlikama MORALA i/ili GLUPOSTI, no mahom u interakciji s drugim iskustveno i 'osjetilnije' motiviranim iskustvima generacija s pojedinim životinjama.

- (9) *Progllašavajući mene autokratom, koji drži u svom džepu tri stranke, vijećnike su nazvali glupim ovcama, koji slijede samo ono što im ja kažem.* (HNK)

Ovakva generička poklapanja, po Miliću (2011) potencijalno su pripisiva djelovanju nekoliko predloženih, naposljetku metonimijskih (ili s njima povezivanih) konstrukata. Jedan je od njih Kövecsesovo (2003) *glavno značenjsko žarište* (eng. *main meaning focus*), zasnovan na Langackerevu (1987) centralnom znanju⁹ o konceptu koje služi kao osnova za preslikavanje, odnosno aktivaciju pri izgradnji značenja jezičnom uporabom:

Each source is associated with a particular meaning focus (or foci) that is (or are) mapped onto the target. This meaning focus is conventionally fixed and agreed-on within a speech community; it is typical of most cases of the source; and it is characteristic of the source only. The target inherits the main meaning focus of the source. (Kövecses 2002: 110)

Već i introspektivni uvid u zoosemne uporabe natuknuje da nepoželjnost (eng. *objectionability*) koju Kövecses (2002: 125) predlaže za preslikavanje čovjek je životinja, nije isključivo glavno značenjsko žarište preslikavanja. Varijacije u aksiološkom učinku specifičnih uporaba (čak i istih) koncepata sinkronijski¹⁰ i dijakronijski (usp. niz studija Kiełtkyke i Kleparskog), no i uočena podudaranja i pravilnosti u tendencijama na generičkoj razini funkcionalne domene, objašnjive su usvajanjem Gradyjevog (1999) konstrukta *primarnih metafora* kao prijedloga strukturalnog ograničenja preslikavanja razlaganjem složenijih komponenata u jednostavnije, no iskustveno motivirane pretkonceptualnim korelacijama/koaktivacijama u iskustvu, koje su se u Milić (2011) također pokazale prikladnima za motiviraniji opis uočenih tendencija, uz istovremeno uzimanje u obzir vidova konkretnih iskustava

⁹ Središnje znanje o entitetu čine četiri komponente: *konvencionalno* je (zajedničko članovima određene jezične zajednice), *generičko* (ne primjenjuje se samo na jedan ili nekoliko slučajeva tog entiteta, nego na mnogo ili većinu njih) *unutarnje* (ne referira se na druge entitete, nego samo na entitet za čiju se objašnjenje priziva) te *karakteristično* (jedinствeno samo toj klasi entiteta). Ove komponente, naravno, variraju od slučaja do slučaja (kategorije do kategorije) i često su u interakciji. Neke kombinacije predstavljaju Evans i Green (2006: 219).

¹⁰ Usp. slučaj uporabe *dog* u (3a.) s onim u slengu američkih crnaca, posebno u rap-kulturi, gdje se konstrukcija značenja 'prijatelj' i uporaba u tom smislu (također) temelji na metonimijskom isticanju konvencionalizirane odlike PRIVRŽENOSTI/ODANOSTI. No za razliku od gore navedene uporabe, zasnovane na iskorištavanju životinje u druge svrhe, u sklopu suvremene funkcionalne domene, tj. shvaćanja psa kao KUĆNOG LJUBIMCA, ta odlika zadržava pozitivnu evaluaciju (poklapa se s očekivanjima).

sa životinjama kao poticaja za konceptualizaciju i procese jezične motivacije (Panther i Radden 2004). Neke ćemo navesti u ostatku rada.

Konačna posljedica rasta uloge metonimije kao kognitivnoga mehanizma i uvelike konceptualnoga preduvjeta metafori, njezina je rastuća uloga kao dinamičnoga polifunkcionalnoga konstrukta pri izgradnji značenja općenito, pa tako i zoosemnh značenja. Predloženu i uočenu unutar- i međujezičnu varijaciju uvjetovanu okolnostima jezične uporabe, možemo pripisati i djelovanju (lanaca) iskustvenih metonimija. Prihvatimo li Raddenov stav o bliskosti metonimija i primarnih metafora te Barcelonin (2005) pristup zasnovan na ulančavanju te trima diskursno-pragmatičkim funkcijama metonimije, onoj izvlačenja zaključaka, referencijalnoj i motivacijskoj, dobivamo moćan aparat za opis motivacije (i) zoosemnoga značenja unutar teorije konceptualne metafore i metonimije.¹¹ Promotrimo za kraj status i tretman nekih dimenzija varijacije u zoosemiji.

4. Zoosemija i varijacija - slučaj spola i dobi

Većina specifičnijih studija o zoosemiji (Nilsen 1996; Hines 1999; Baider i Gesuato 2003; Fernandez Fontecha i Jimenez Catalan 2003) kao istaknuti tip varijacije, osim razlika u prenesenim odlikama, zajedno s istaknutim pragmatičkim učinkom ističe semantičku derogaciju, prvenstveno vezanu uz SPOL referenta. Uočene tendencije ukazuju na veću derogaciju žena uporabom zoonima (v. primjere u (4–6)).

Uočene razlike u evaluaciji tek se djelomično mogu sustavno pratiti i analizirati oslanjanjem na dosad predložene mehanizme i konstrukte unutar teorije konceptualne metafore i metonimije, uzme li se u obzir i spomenuta varijacija u zoosemnoj uporabi, no i prenošenje niza uporaba i uz njih vezanih evaluacija kulturnim izvorima počesto utemeljenih na zastarjelim, no ukorijenjenim iskustvima i stavovima. Najokoštaliyim svjetonazorom smatra se onaj pružen kulturnim modelom velikog lanca bića koji određuje i odnose između oblika postojanja, no i unutar zasebne ra-

¹¹ Kao takav pandan je i teoriji koja se prvenstveno fokusira upravo na dinamičnu, kontekstualiziranu izgradnju značenja - konceptualnu integraciju (Fauconnier i Turner 2000). Bez ulaženja u postavke teorije i usporedbu s teorijom konceptualne metafore i metonimije (v. npr. Evans i Green 2006: poglavlje 12.8), no u skladu s gore navedenim prijedlozima podržavamo stav Brdara i Brdar-Szabó (2007: 135): “Another possibility would be to treat these examples, and indeed most of our examples (...), as cases of conceptual integration. (...) We also share with Barcelona the view that metonymy has a crucial role in blending, i.e. that considerable portions of such webs in blends can be unpacked and linearized into a series of metonymies. These come to be presented in a more compressed and holistic form of blending.”

zine, između muškaraca i žena. I Lakoff i Turner (1989) uočavaju njegovu androcentričnu prirodu.

No, rafinirajući uvide Hines koja uočava tendenciju konceptualiziranja žena temeljem preslikavanja ŽENE SU MALE KRZNATE ŽIVOTINJE (te ŽENE SU DESERT), Milić (2011) se ponovno oslanja na kategorizaciju po funkcionalnim kategorijama, tj. kriteriju zadovoljavanja potreba i/ili dominaciji i kontroli kao centralnom znanju i glavnom značenjskom žarištu s podlogom u (korelacijama u) tjelesnim iskustvima i antropocentričnom svjetonazoru ljudskih bića kao snažnom motivacijskom polazištu te nalazi motivacijske čimbenike za niz slučajeva kao što su npr. *pussy(cat)* u pretkonceptualnim iskustvima. Ona su temelj za uspostavljanje (primarno) metaforičkih (odnosno metonimijskih) iskustvenih korelacija na temelju iskustava sa životinjama kao što su toplina ili ugoda pri interakciji s mačkom (ili i drugim malim krznatim životinjama i predmetima) kao motivacija za aktiviranje odlike metonimijski istaknute figurativnom uporabom leksema za životinju te uporabu kao hipokoristika:

- (10) *I try to make a joke out of what she's driving at, and lean forward to poke her in the belly. "You're just dying of curiosity, ain't you, pussycat?" She takes hold of my forearm. "Of course I am. I care about you, stupid..."*

Posljedično, uporabom istoga leksema i aktivacijom pripadajuće odlike, tj. znanja, za muškarca u engleskome (10) dolazi do njegova (daljnjeg) spuštanja na velikom lancu, što samom usporedbom sa životinjom, što pripisivanjem odlika odudaraju od kulturno očekivanih uloga i odlika muškarca (snaga, hrabrost, aktivnost) i/ili ga izjednačavaju sa ženom

- (11) *As ever, Serge Blanco was impossibly dynamic and Philippe Sella was an occasional threat. But others wilted under the physical pressure: Laurent Rodriguez, "the Lion of Dax", was one example, reduced to a harmless pussy cat by David Egerton and the rest. (BNC)*

Kao što pokazuje i gornji primjer, a i niz drugih po obrađenim kategorijama u Milić (2011), kao dodatna odlika relevantna pri zoosemnoj uporabi jasno se pri tom nameće i DOB, bilo referenta zoosemnog izraza, bilo odlika leksičkog koncepta (tj. slučajevi MLADUNCA životinje ili umanjence/hipokoristika).

Kao što vidimo, standardna teorija konceptualne metafore i metonimije s takvim se slučajevima nosi samo posredno, kombinacijom konstrukata predloženih u ranijim verzijama teorije i njihovim promišljanjem na nekoliko razina. Ovakvi i slični slučajevi doveli su, međutim, do elaboracije standardne teorije, ne samo prilagođavanjem teorijskih smjernica i interesa opće teorije (prvotno usmjerene na promica-

nje univerzalnosti konceptualnih preslikavanja potpomognutih iskustvenim pristupom spoznaju (v. Rohrer 2007), nego i uzimanjem u obzir dimenzija i uzroka varijacije (Kövecses 2005).

5. Zaključak

Na temelju problema na koje se ukazalo pregledom položaja i mogućnosti tretmana uporabe metaforičkih ekstenzija naziva za životinje da bi se referiralo na (vidove) ljudskog bića. Cilj rada bio je prikazati potrebe i pomake pri shvaćanju i opisu specifičnoga jezičnog fenomena koje je omogućila teorija konceptualne metafore kao pomak u usporedbi s tradicionalni(ji)m pristupima figurativnome jeziku. Međutim, ukazano je i na vidove u kojima potonja teže ili manjkavo izlazi na kraj upravo zbog (izvorno) usvojenih postavki. Kao i istaknuti pobornici teorije (Kövecses 2005) rješenje potonjih i potrebu vidimo u nužnom uzimanju u obzir niza izvanjezičnih, kontekstualnih i društvenih čimbenika koji utječu na varijaciju i konceptualnih metonimija i metafora te jezičnih izraza koje se njima kao konstruktima nastoji opisati i analizirati. Opravdanim i potrebnim korakom smatramo pristup metafori (i metonimiji) kao jezičnom, konceptualnom, društveno-kulturnom, neuralnom i tjelesnom fenomenu, kako ga shvaća Kövecses (2005) i koji obuhvaća barem deset dimenzija u konstantnoj interakciji. Pokušali smo preliminarno, i koliko je to zauzeti fokus na specifični fenomen zoosemije omogućio, istaknuti i predstaviti djelovanje bar nekih od njih.

Pregledom u konkretne pristupe i njihove dosege, uvelike se potvrdila opravdanost Kövecseseva (2002: poglavlje 17) razlikovanja triju razina djelovanja konceptualnih metafora: *supraindividualne*, *individualne* i *subindividualne* pri opisu motivacije za izgradnju njihova značenja i pragmatičke učinke: kognitivne/kulturne modele i generičke/ontološke metatafore(i metonimije) kao što je temeljno preslikavanje čovjek je životinja, veliki lanac bića i metafora velikoga lanca koje je dio) te antropocentrične modele KONTROLE i DOMINACIJE kao njihove inherentne dijelove na supraindividualnoj razini. Subindividualnoj razini pripisujemo djelovanje konstrukata primarnih metafora i iskustvenih metonimija kojima se svjesno ili nesvjesno operira na individualnoj razini, tj. u stvarnoj, kontekstualiziranoj diskursnoj uporabi zoonima. Upravo je ta razina u dosadašnjim standardnijim pristupima sa stajališta ove teorije ostajala najmanje istražena. Nadamo se da će zoosemne uporabe ostati ne samo plodan i koristan izvor svih pogodnosti i znanja koji su im osigurale status produktivnih koncepata za shvaćanje svijeta oko nas, među njima i zoosemije kao jedne od manifestacija, nego i plodan izvor interesa za daljnja (kognitivno)lingvistička istraživanja, pri čemu je ovaj rad izloženim pregledom težio

čim više pridonijeti.

Literatura:

- Baider, Fabienne H., Sara Gesuato (2003). Masculinist metaphors, Feminist research. *metaphorik.de* 05: 6–35.
- Barcelona, Antonio (2002). Clarifying and applying the notions of metaphor and metonymy within cognitive linguistics: An update. René Dirven, Ralf Pörings, ur. *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 207–279.
- Barcelona, Antonio (2003). Metonymy in cognitive linguistics: An analysis and a few modest proposals. Hubert Cuyckens, Klaus-Uwe Panther, Thomas Berg, ur. *Motivation in Language: Studies in Honour of Günter Radden*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 223–255
- Barcelona, Antonio (2005). The multilevel operation of metonymy in grammar and discourse, with particular attention to metonymic chains. Francisco José Ruiz de Mendoza Ibañez, María Sandra Peña Cervel, eds. *Cognitive Linguistics: Internal Dynamics and Interdisciplinary Interaction*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 313–352.
- Brdar, Mario, Rita Brdar-Szabó (2007). When Zidane is not simply Zidane, and Bill Gates is not just Bill Gates: Or, Some thoughts on online construction of metaphonymic meanings of proper names. Günter Radden, Klaus-Michael Köpcke, Thomas Berg, Peter Siemund, ur. *Aspects on Meaning Construction*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 125–142.
- Brozović Rončević, Dunja, Ankica Čilaš Šimpraga (2008). Nacrt za zoonomastička istraživanja (na primjeru imena konja). *Folia Onomastica Croatica* 17: 37–58.
- Croft, William (1993). The role of domains in the interpretation of metaphor and metonymies. René Dirven, Ralf Pörings, ur. *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 161–207.
- Czapiga, Artur, Grzegorz A. Kleparski (2007). Tomcat, kocur and котятa: in search of metaphorical extensions in the field CATS in English, Polish and Russian. *Studia Anglica Resoviensia* 4: 51–60.
- Evans, Vyvyan, Melanie Green (2006). *Cognitive Linguistics: An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Fauconnier, Gilles, Mark Turner (2002). *The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*. New York: Basic Books.
- Fernández Fontecha, Almudena, Rosa María Jiménez Catalán (2003). Semantic derogation in animal metaphor: a contrastive-cognitive analysis of two male/female examples in English and Spanish. *Journal of Pragmatics* 35: 771–797.

- Grady, Joseph (1999). A typology of motivation for conceptual metaphor. Correlation vs Resemblance. Raymond W. Gibbs, Jr., Gerard Steen. ur. *Metaphor in Cognitive Linguistics*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 79–100.
- Grice, Herbert, Paul (1975). Logic and conversation. Peter Cole, Jerry Morgan, ur. *Syntax and Semantics, Vol 3: Speech Acts*. New York: Academic Press, 41–58.
- Halupka-Rešetar, Sabina, Biljana Radić (2003). Animal names used in addressing people in Serbian. *Journal of Pragmatics* 35: 1891–1902.
- Hines, Caitlin (1999): Foxy chicks and Playboy bunnies: A case study in metaphorical lexicalization. Misako K Hiraga, Chris Sinha, Sherman Wilcox, ur. *Cultural, Typological and Psychological Perspectives on Cognitive Linguistics*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 9–23.
- Kiełtyka, Robert (2005) The axiological-cognitive analysis of the evaluative developments in the domain of EQUIDAE: A pilot study. *Studia Anglica Resoviensia* 3: 59–75.
- Kiełtyka, Robert, Grzegorz A. Kleparski (2005a). The scope of English zoosemy: The case of DOMESTICATED ANIMALS. *Studia Anglica Resoviensia* 3: 76–87.
- Kiełtyka, Robert, Grzegorz A. Kleparski (2005b). The ups and downs of the Great Chain of Being: The case of canine zoosemy in the history of English. *SKASE Journal of Theoretical Linguistics* 2: 22–41.
- Kleparski, Gregorz A. (2002). *Lusta, mint a disznó: A hunt for ‘correlative’ zoosemy in Hungarian and English*. *Studia Anglica Resoviensia* 1: 9–32.
- Kövecses, Zoltán (2002). *Metaphor. A Practical Introduction, Second Edition*. Oxford: Oxford University Press.
- Kövecses, Zoltán (2003). The scope of metaphor. Antonio Barcelona ur. *Metaphor and Metonymy at the Crossroads*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 79–93.
- Kövecses, Zoltán (2005). *Metaphor in Culture; Universality and Variation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lakoff, George, Mark Turner (1989). *More than Cool Reason. A Field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lakoff, George (1993). The contemporary theory of metaphor. Andrew Ortony, ur. *Metaphor and Thought*, 2. edition. Cambridge: Cambridge University Press, 202–251
- Langacker, Ronald W. (1987). *Foundations of Cognitive Grammar*. Vol. 1. *Theoretical Prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.
- Ljubičić, Maslina (1994). O hrvatskim zoonimima: konotativno značenje i frazeologija *Filologija* 22–23: 245–252.
- Martsa, Sandor (1997). Animal verbs. Mária Kurdi, József Horváth, ur. *HUSSE Papers 1997. Proceedings of the Third Biennial Conference*. Pécs: University Press Pécs, 314–322.
- Martsa, Sándor (2003). Conceptual mappings in the ethnobiological categorizations of animals. Paper presented at the *Researching and Applying Metaphor: Metaphor, Ca-*

- tegorization and Abstraction Conference*, Paris.
- Milić, Goran (2011). *Ljudi kao domaće životinje u engleskome i hrvatskome jeziku: Kognitivnolingvistički pristup*. Neobjavljena doktorska radnja. Osijek: Filozofski fakultet u Osijeku.
- Nilsen, Allan P. (1996). Of ladybugs and billygoats: What animal species names tell about human perceptions of gender. *Metaphor and Symbolic Activity* 11: 257–271.
- Panther, Klaus-Uwe, Günter Radden, ur. (1999). *Metonymy in Language and Thought*. (Human Cognitive Processing 4). Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins.
- Panther, Klaus-Uwe, Günter Radden (2004). Introduction: reflections on motivation. Klaus-Uwe Panther, Günter Radden, ur. *Studies in Linguistic Motivation*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 1–46
- Peña Cervel, María Sandra (2001). Situational metaphors and metonymy. Paper read at the 11th Susanne Hübner Seminar, University of Zaragoza.
- Pintarić, Neda (1996) Poljski i hrvatski adresativni zoo-afektivni. Andrijašević, Marijan, Lovorka Zergollern-Miletić, ur. *Jezik i komunikacija*. Zagreb: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, 390–401.
- Rayevska, N.M. (1979). *English Lexicology*. Kiev: Vyšča Škola Publishers.
- Radden, Günter (2002 [2000]). How metonymic are metaphors? René Dirven, Ralf Pörings, ur. *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 407–433.
- Rohrer, Tim (2007). Embodiment and experientialism. Geeraerts, Dirk, Herbert Cuyckens, ur. *Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford: Oxford University Press, 25–48.
- Ruiz de Mendoza, Francisco Jose (2000). The role of mapping and domains in understanding metonymy. Barcelona, Antonio, ur. *Metaphor and Metonymy at the Crossroads*. Berlin –NewYork: Mouton de Gruyter, 109–132.
- Ruiz de Mendoza Ibáñez, Francisco Jose, Olga Díez Velasco (2001). High-level metonymy and linguistic structure. *Sincronía* 6. <http://sincronia.cucsh.udg.mx/metonymy.htm>.
- Ruiz de Mendoza Ibáñez, Francisco Jose, Olga I. Díez Velasco (2003). Patterns of conceptual interaction. René Dirven, Ralf Pörings, ur. *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 489–533.
- Talebinejad, M. Reza, H. Vahid Dastjerdi (2005). A cross-cultural study of animal metaphors: When owls are not wise! *Metaphor and Symbol* 20.2: 133–150.
- Taylor, John R. (2002). *Cognitive Grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- Turner, Mark (1991). *Reading Minds: The Study of English in the Age of Cognitive Science*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Adresa autora:

Odsjek za engleski jezik i književnost
Filozofski fakultet
Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera
L. Jägera 9
31000 Osijek
gormilic@inet.hr

**THE TREATMENT OF ZOOSEMY IN CONCEPTUAL METAPHOR AND METONYMY
THEORY**

The paper presents an overview of the ways the phenomenon of *zoosemy*, i.e. figurative use of lexemes denoting animals are used to refer to humans is handled within the Conceptual metaphor and metonymy theory. By focusing on the repercussions of the phenomenon treated as an instantiation of the ontological mapping HUMAN BEING IS AN ANIMAL, the paper addresses both the issues it opens as a problematic type of instantiation regarding the theoretical status of the two cognitive mechanisms, as well as those related to the figurative meaning description and specific pragmatic effects it conveys. A number of useful theoretical constructs within the approach (*cultural models*, *primary metaphors*, (chains of) *metonymy* and its multiple functions (Barcelona 2005) and the *main meaning focus* (Kövecses 2003) are suggested and exemplified in hope of achieving a more motivated description of the phenomenon.

Key words: zoonym; conceptual metaphor; conceptual metonymy; cultural model; Great Chain of Being; primary metaphor; main meaning focus.